

Sloboda izražavanja – presude Evropskog suda za ljudska prava

Bilten XLII: FOKUS NA AKADEMSKOJ SLOBODI

5. avgust 2014.

Akadska sloboda je važan element prava na slobodu izražavanja. Ne samo da akademici – kao i svi u društvu – imaju pravo na slobodu izražavanja, već je Sud naglasio i da akademska sloboda sama po sebi ima važnu ulogu u demokratskom društvu. Ideje i mišljenja akademika mogu biti kontroverzne i veoma nepopularne, ali njihovo pravo na izražavanje je veoma važno. Ova sloboda uključuje i pravo na kritikovanje političara i političkih ideja.

Sljedeći slučajevi ilustruju pristup Suda pitanju akademske slobode:

- **Mustafa Erdoğan** protiv **Turske** (predstavke br. 346/04 i 39779/04), 27. maj 2014: akademsko kritikovanje turskih sudija zbog raspuštanja političke partije je bilo u dozvoljenim granicama;
- **Hertel** protiv **Švajcarske** (predstavka br. 25181/94), 25. avgust 1998: nalog kojim je zabranjeno akademiku da dalje objavljuje njegove stavove o mikrotalasnim pećnicama povrijedio je pravo na slobodu izražavanja;
- **Sorguç** protiv **Turske** (predstavka br. 17089/03), 23. jun 2009: osuda profesora za klevetu zbog kritike sistema imenovanja na univerzitetu prekršila je pravo na slobodu izražavanja;
- **Lombardi Vallauri** protiv **Italije** (predstavka br. 39128/05), 20. oktobar 2009: otpuštanje profesora zbog stavova koji su nespojivi sa vrijednostima univerziteta prekršeno je pravo na slobodu izražavanja;
- **Wille** protiv **Lihtenštajna** (predstavka br. 28396/95), 28. oktobar 1999: zabranom vršenja javne funkcije sudiji zbog primjedbi iznijetih u toku akademskog predavanja prekršeno je pravo na slobodu izražavanja;
- **Stambuk** protiv **Njemačke** (predstavka br. 37928/97), 17. oktobar 2002: novčanim kažnjavanjem naučnika koji je optužen za nezakonito reklamiranje svog rada u novinskom tekstu prekršeno je pravo na slobodu izražavanja.

Osim toga, Savjet Evrope i Evropska unija su uvrstili akademsku slobodu u osnovna prava demokratskog društva i usvojili su s tim u vezi nekoliko rezolucija i preporuka.

- **Mustafa Erdoğan** protiv **Turske** (predstavke br. 346/04 i 39779/04), 27. maj 2014: akademsko kritikovanje turskih sudija zbog raspuštanja političke partije je bilo u dozvoljenim granicama

Ovaj slučaj se tiče predstavke koju su podnijeli profesor prava, urednik i izdavač, zbog toga što su im turski sudovi naredili da plate odštetu trojici sudija Ustavnog suda, koje su oni navodno vrijeđali u članku objavljenom u akademskom pravnom časopisu zbog odluke o raspuštanju političke partije. U članku, gospodin Erdoğan je ispitivao da li su u skladu sa zakonom bili ispunjeni svi uslovi za raspuštanje političke partije, koja je navodno poslovala suprotno principima sekularizma. U članku se dovodila u pitanje nepristrasnost sudija i insinuiralo da su sudije bile nekompetentne. Trojica sudija su pokrenuli postupak za klevetu protiv podnosilaca, tvrdeći da je članak bio ozbiljan lični napad na njihovu čast i integritet, i dobili su naknadu štete pred sudovima u Turskoj.

Evropski sud za ljudska prava je zaključio da je osuda povrijedila profesorovo pravo na slobodu izražavanja i da pripadnici pravosuđa koji djeluju u službenom kapacitetu mogu očekivati da budu izloženi širim ograničenjima dozvoljenog kritikovanja od običnih građana. Imajući u vidu da je članak napisao profesor prava i da je bio objavljen u pravnom časopisu, Sud je naglasio značaj akademske slobode, smatrajući da se ona „proširuje na slobodu naučnika da slobodno izraze svoje poglede i mišljenja, čak ako su kontraverzna ili nepopularna, u oblastima njihovog istraživanja, profesionalne ekspertize i kompetentnosti. Ovo može obuhvatiti ispitivanje funkcionisanja javnih institucija u datom političkom sistemu, i njegovu kritiku.“

U njihovim zasebnim mišljenjima sudije Sajó, Vučinić i Kūris dalje su elaborirali značaj akademske slobode. U njihovom mišljenju se navodi da je važan aspekt akademske slobode mogućnost naučnika da izraze svoje ideje izvan akademske zajednice, navodeći da:

„Ne postoji kineski zid između nauke i demokratskog društva. Nasuprot tome, ne može postojati demokratsko društvo bez slobodne nauke i slobodnih naučnika. Ovaj međuodnos je posebno jako izražen u kontekstu društvenih nauka i prava, gdje naučni diskurs informiše javni diskurs o javnim pitanjima uključujući i ona direktno povezana sa vladom i politikom.“

Oni su takođe predložili da Sud treba izraditi test kojim bi se utvrdilo da li se govor klasifikuje kao „akademski“ govor, navodeći da:

„U utvrđivanju da li 'govor' ima 'akademski element' neophodno je ustanoviti: (a) da li se lice koje je napravilo govor može smatrati akademikom; (b) da li javni komentari ili izjave te osobe spadaju u sferu njegovog istraživanja; i (c) da li se izjave te osobe zasnivaju na zaključcima i mišljenjima zasnovanim na njegovoj ili njenoj profesionalnoj

ekspertizi i kompetentnosti. Kada su ovi uslovi ispunjeni, osporena izjava mora uživati krajnju zaštitu na osnovu člana 10.“

- **Hertel protiv Švajcarske** (predstavka br. 25181/94), 25. avgust 1998: **nalog kojim je zabranjeno akademiku da objavljuje njegove stavove o mikrotalasnim pećnicama povrijeđeno pravo na slobodu izražavanja**

Ovaj slučaj se ticao naučnika, čiji je izvještaj o efektima mikrotalasnih pećnica na hranu i zdravlje korišten kao osnova za članak koji je pozivao na zabranu mikrotalasnih pećnica.

Članak je uključio izvod iz izvještaja kao i sažetak nalaza. Udruženje proizvođača kućnih aparata obezbijedilo je sudski nalog kojim je sprečen naučnik (podnosilac predstavke), pod prijetnjom zatvora ili novčane kazne, da iznosi druge izjave u vezi sigurnosti hrane koja se priprema u mikrotalasnim pećnicama. Naučnik se žalio Evropskom sudu za ljudska prava.

Evropski sud je smatrao i došao do zaključka da je zabranom prekršeno pravo na slobodu izražavanja. Sud je izjavio: „efekat zabrane je djelimično bio cenzura rada podnosioca predstavke, tako što je znatno smanjio mogućnosti koje su mu bile na raspolaganju da iznese javne stavove kojima je mjesto u javnoj debati, čije se postojanje ne može poreći“.

Sud je naglasio da je irelevantno to što je stanovište akademika bilo manjinsko stanovište: "Činjenica da je ovo manjinsko mišljenje, koje se može činiti beznačajnim, nije od velike važnosti, jer, u sferi u kojoj nije vjerovatno da postoji ikakva izvjesnost, bilo bi posebno nerazumno ograničiti slobodu izražavanja samo na ideje koje su opšteprihvaćene".

- **Sorguç protiv Turske** (predstavka br. 17089/03), 23. jun 2009: **osuda profesora za klevetu zbog kritike sistema imenovanja na univerzitetu prekršila je pravo na slobodu izražavanja**

Profesor građevinskog menadžmenta je na konferenciji distribuirao tekst u kojem je kritikovao postupak izbora za docenta, bez pominjanja konkretnih imena. Nakon toga, jedan od docenata tužio ga je zbog klevete, tvrdeći da pojedini komentari u navedenom tekstu predstavljaju napad na njegov ugled. Isti docent je kasnije uklonjen sa akademske funkcije koju je vršio zbog nestručnosti i ličnih vrijednosti koje su bile nespojive sa vrijednostima univerziteta. Domaći sudovi su, međutim, utvrdili da je sporni tekst predstavljao napad na ugled docenta i naredili su profesoru da mu plati odštetu.

Evropski sud za ljudska prava je naglasio da je g. Sorguç izrazio svoje mišljenje o pitanju od javnog značaja - sistemu imenovanja i napredovanja na univerzitetima. Izjavu je bazirao na ličnom iskustvu, a ono što je rekao bilo je opšte poznato unutar akademske zajednice. Sud je stoga utvrdio da mu domaći sudovi nijesu omogućili da potkrijepi svoj iskaz, te da su veći značaj pripisali zaštiti ugleda jednog neimenovanog pojedinca, nego

akademskoj slobodi. Sud je naglasio značaj akademske slobode, navodeći da ona uključuje: "slobodu akademikâ da slobodno izraze svoje mišljenje o instituciji ili sistemu u kojima rade i slobodu da znanje i istinu podijele bez ograničenja".

- **Lombardi Vallauri protiv Italije** (predstavka br. 39128/05), 20. oktobar 2009: otpuštanje profesora zbog stavova koji su nespojivi sa vrijednostima univerziteta prekršilo je pravo na slobodu izražavanja

Riječ je o profesoru filozofije prava, koji je predavao na Pravnom fakultetu katoličkog Univerziteta Svetog srca u Milanu na osnovu niza jednogodišnjih ugovora. Godine 1998. objavljen je oglas za to radno mjesto, a prijava profesora je odbijena s obrazloženjem da su njegovi stavovi "u jasnoj suprotnosti sa katoličkom doktrinom", i jer je "u interesu istine i dobrobiti i studenata i Univerziteta" da on više ne podučava u pomenutoj instituciji. Sve njegove žalbe bile su odbijene.

Evropski sud za ljudska prava zaključio je da je pravo profesora na slobodu izražavanja prekršeno, kao i njegovo pravo na pravično suđenje. Sud je istakao da Univerzitet nije obavijestio profesora u kojoj meri su se njegovi navodno nesvakidašnji stavovi ogledali u njegovom nastavnom radu i kako su mogli da utiču na interese Univerziteta. Interes Univerziteta u pružanju nastave koja počiva na akademskim vrijednostima nije mogao da opravda kršenje proceduralne garancije koja predstavlja sastavni dio prava na slobodu izražavanja.

- **Wille protiv Lihtenštajna** (predstavka br. 28396/95), 28. oktobar 1999: zabranom vršenja javne funkcije sudiji zbog primjedbi iznesenih u toku akademskog predavanja prekršeno je pravo na slobodu izražavanja

Sudija je u svom javnom predavanju kritikovao Princa Lihtenštajna u kontekstu šire kontroverze oko ulaska Lihtenštajna u Evropsku ekonomsku zonu. Princ je kasnije pisao sudiji, izrazivši neslaganje sa izrečenim kritikama i smijenio ga sa javne funkcije. Kada ga je skupština kasnije predložila za predsjednika Upravnog suda, Princ je odbio da ga imenuje.

Sud je utvrdio da to predstavlja kršenje prava na slobodu izražavanja, navodeći da su primjedbe sudije bile iznijete tokom niza akademskih predavanja o pitanjima ustavne nadležnosti i osnovnih prava. Njegovo predavanje je neminovno imalo političke implikacije jer se bavilo ustavnim zakonom i pitanjem da li Princ spada pod nadležnost ustavnog suda, međutim, to samo po sebi nije trebalo da spriječi podnosioca predstavke da dâ bilo kakvu izjavu o ovom pitanju. Njegovo mišljenje o ovom pitanju dijeli znatan broj drugih ljudi, a njegovo predavanje nije sadržalo nikakve komentare o neriješenim predmetima, ozbiljne kritike lica ili državnih institucija ili uvrede na račun visokih zvaničnika ili Princa.

- **Stambuk protiv Njemačke** (predstavka br. 37928/97), 17. oktobar 2002: novčanom kaznom za naučnika koji je optužen za nezakonito reklamiranje svog rada u novinskom tekstu prekršeno je pravo na slobodu izražavanja

U ovom slučaju novinar je intervjuisao oftalmologa o novom obliku laserskog tretmana koji je ovaj sprovodio. Oftalmolog je naveo da je rizik takvog zahvata nizak, te da je on tretirao više od 400 pacijenata sa stopom uspjeha od 100%. Kasnije je kažnjen od strane Disciplinskog suda ljekara zbog nepoštovanja zabrane reklamiranja, uz obrazloženje da je cilj novinskog članka bio samopromocija.

Evropski sud je našao da to predstavlja kršenje prava na slobodu izražavanja. Sud je primijetio da ljekari imaju obavezu da vode brigu o pojedincu i o lokalnoj zajednici, što bi moglo objasniti određena ograničenja u pogledu njihovog postupanja, uključujući i pravila o komuniciranju sa javnošću ili učešću u javnom informisanju u vezi stručnih pitanja. Međutim, ova pravila ponašanja u odnosu na štampu morala su biti uravnotežena sa legitimnim interesom javnosti da bude informisana. Ne treba ih tumačiti u smislu stavljanja prevelikog tereta na ljekare radi kontrolisanja sadržaja u štampi. Sporni tekst je pružio uravnoteženo objašnjenje o novom obliku liječenja, bez netačnih ili obmanjujućih informacija.

- **Rubins protiv Letonije** (predstavka br. 79040/12), 13. januar 2015: **razrješenjem rukovodioca odsjeka univerziteta zbog kritike prekršeno je pravo na slobodu izražavanja**

Ovaj slučaj se ticao rukovodioca odsjeka univerziteta koji je otpušten nakon imejla koji je poslao rektoru univerziteta u kojem je kritikovao upravu univerziteta. Domaći sudovi su odbili njegovu žalbu i on se onda žalio Evropskom sudu za ljudska prava.

Evropski sud je smatrao da je odlukom o otpuštanju prekršeno njegovo pravo na slobodu izražavanja. Sud je napomenuo da je otpuštanje podnosioca predstavke uglavnom bilo zasnovano na imejlu od 20. marta 2010. u kojem je on kritikovao rektora i uputio na nekoliko postojećih problema na Univerzitetu. Univerzitet je smatrao da je iznošenje ovih navoda ozbiljan prekršaj, a to su podržali domaći sudovi. Evropski sud je primijetio da je u imejlu raspravljano o pitanjima od javnog interesa - naime, o nedostacima koje je utvrdila Državna revizorska institucija i o plagijatima. Sud je takođe naveo da podnosilac predstavke nije bio uvrjedljiv u svom imejlu, niti je objavio privatne informacije koje bi narušile ugled rektora. Sud je takođe naglasio oštrinu izrečene kazne - otpuštanja.

Povelja o osnovnim pravima Evropske unije

Član 13 Povelje EU izričito štiti slobodu umjetnosti i nauke: "Umjetnost i naučna istraživanja su slobodna. Poštuje se akademska sloboda."

Preporuke Savjeta Evrope i druge izjave

- Preporuka CM/Rec(2012)7 Komiteta ministara državama članicama o odgovornosti državnih organa u pogledu akademske slobode i institucionalne autonomije

U okviru ove preporuke, Komitet ministara navodi da:

- akademska sloboda i institucionalna autonomija predstavljaju osnovne vrijednosti visokog obrazovanja, i služe opštem dobru demokratskih društava;
- akademska sloboda treba da garantuje kako institucijama, tako i pojedincima, pravo da budu zaštićeni od nepotrebnog uplitanja od strane organa vlasti ili drugih lica. To je neophodan uslov u traganju za istinom od strane i akademskog osoblja i studenata, i trebalo bi da se primjenjuje u cijeloj Evropi. Osoblje univerziteta i/ili studenti treba da budu slobodni da podučavaju, uče i sprovode istraživanja ne strepeći od disciplinskih postupaka, razrješenja ili bilo kog drugog oblika kazne;
- institucionalna autonomija ne treba da utiče na akademsku slobodu osoblja i studenata. Javni organi treba da obezbijede okvir zasnovan na povjerenju i poštovanju unutar akademske zajednice. Visoko obrazovanje samo u atmosferi povjerenja može u potpunosti da služi otvorenom demokratskom društvu i podstiče njegov razvoj kroz slobodu misli i kritičkog i kreativnog mišljenja.

- Preporuka 1762 (2006) Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope

U pomenutoj Preporuci Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope navodi se da:

- akademska sloboda u istraživanju i obrazovanju treba da garantuje slobodu izražavanja i djelovanja, slobodu širenja informacija i slobodu sprovođenja istraživanja i distribucije znanja i istine, bez ograničenja;
- istorija je dokazala da su povrede akademske slobode i autonomije univerziteta uvijek rezultirale intelektualnim padom, a samim tim dovodile i do društvenog i ekonomskog stagniranja.

Pripremio: Peter Noorlander, direktor Media Legal Defence Initiative, u saradnji sa HRA